

O našem národní charakteru [14. 10. 1965]

Přípravné poznámky k článku pro Literární noviny

1.

Úvahy o národním charakteru vycházejí z určitého předem položeného problému, tj. z určitého rozložení otázky, které předchází zjišťování skutečnosti a které současně slouží jako brýle, jimiž se na skutečnost díváme. Národní povaha, národní charakter je něco, co je chápáno jako zdroj toho, co se dělo a děje. Krajiní pojetí vidí v národních dějinách jen odvíjení toho, co už je nějak od počátku uloženo v povaze národa, co je dáno jako národní charakter. Kritičtější pojetí považuje národní charakter alespoň za jeden ze zdrojů národních dějin, za jeden z faktorů, jimiž jsou národní dějiny určeny. V každém případě se chápe národní charakter jako něco daného, trvalého, tj. uprostřed dějinných proměn trvajících. Národní charakter je chápán jako charakter subjektu národních dějin, jímž právě je národ. Jinými slovy, národní charakter je to, čím se podobají navzájem jeho jednotliví příslušníci a čím se naopak liší od příslušníků jiných národů. Pojetí tohoto typu nese v sobě hodně z jakési přírodnosti: národ tu je především přírodní danost, která trvá jako danost nějakého živočišného druhu. Takový druh se může přemnožit anebo může být na pokraji vyhynutí, může se mu dařit dobře nebo špatně, nebo také na jednom místě dobře a na druhém místě špatně, může být ve svých lokalitách třeba hodně rozdělen, ale stále to je tentýž druh. Podobně máme za to, že národní dějiny mohou procházet nejrůznějšími úskalími, ale přece jenom je to stále týž národ, který je subjektem těchto dějin.

2.

Jenže ve skutečnosti se to všechno má docela jinak. Národní povaha není zdrojem (ani jedním ze zdrojů) národních dějin, nýbrž docela naopak je jejich produktem. Tento dějinný produkt pak ovlivňuje zajisté další průběh událostí, jenže nikoliv jako jejich stimulus, nýbrž jako jejich zatížení. Národní povaha nemá roli inspirátora, nýbrž nivelizátora resp. roli síly, která na různé situace reaguje ze stejných, tj. stejně rozložených pozic. Tato „stejnost“ je ovšem zase podrobena proměně, takže trvalým charakteristickým znakem zůstává retardační moment takové reakce. Dějiny jsou ovlivňovány národní povahou, ale ve skutečnosti v nich a o ně zápasí lidé, kteří vybočují z mezí národní povahy (nebo, má-li národní charakter několik linií, z mezí kterékoli z nich). Národní charakter je něco, zasvěceného minulosti; tam, kde národ reaguje v linii svého charakteru, zkomírá. Národní dějiny jsou sférou, kde je minulost utvářena zápasem o budoucnost (tak je tomu ostatně s dějinami vůbec); a o svou budoucnost zápasí národ v lidech, kteří nejednají z národního charakteru, ale z odvahy vykročit kupředu třeba i proti tzv. národnímu charakteru.

3.

Vlastní otázka, která se zbavuje oné mystifikující fixace dějinného charakteru národa v tzv. národní povahu, musí znít jinak; musí se ptát právě po dějinnosti a nikoli po tom, co se – jakožto ne-dějinné,

mimodějinné či naddějinné – v dějinách, tj. v prostoru dějin pouze explikuje, rozvíjí, etabluje.

Národní povaha se v tomto pohledu jeví především jako národní (tedy kolektivní) zkušenost, zabudovaná do nejrůznějších úrovní životní společnosti a její struktury. Je tedy naprosto omylné třeba na základě charakteru národní literatury nebo vědeckého výzkumu, filosofického zájmu a podobných výsledků společenské aktivity národa odhadovat nebo stanovovat jakési pevné rysy, na něž je možno specifičnost jejich charakteru převést. Daleko spíše je možné a přímo nutné najít onu nit dějinného života národa, která představuje kontinuitu (odlišnou od biologické, vlastně – ve srovnání s ní – diskontinuitu) přesahování toho, co je dáno (tedy i toho, co je možno abstraktně fixovat jako „národní povahu“). Dějiny národní mají tedy v tomto smyslu vedle pouhého pohybu dějinných daností ještě něco, co se pokouší integrovat úsilí (ne tedy všechen pohyb) v jakousi linii, kde jednotlivé členy její posloupnosti (ať už lidí nebo skupiny lidí) spojuje akt navázání, přihlášení k určitému rozvrhu aktivity v národní společnosti, programům atd. To nemusí být naprosto program slovně formulovaný, i když bez takových formulací není dost dobře možný. Jde o rozvrh určitého nasazení a zasazení aktivity do širšího národního dění, o model aktivity či spíše o způsob realizování cílů, docilování výsledků atd.

Dále je otázka po národní povaze do značné míry úhybem v tom smyslu, že uhýbá před mnohem naléhavější, ale velice nepříjemnou otázkou po naší vlastní povaze. Jinými slovy, tím, že chceme odhalit národní povahu jako cosi daného, jako jakýsi (rozumí se i náš) osud, nepoznáváme svou vlastní povahu s tou kritičností, která otvírá cestu k překonání vlastní povahy jako poklesu, retardace, reliktu většího úsilí, jako degenerované, redukováné programovosti, jako selhání a smíření s tímto selháním atd.